

12. Прыказкі і прымаўкі: У 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.; Кн. 2. – 620 с.
13. Сержпутоўскі, А. К. Прымхі і забабоны беларусаў-палешукоў. – Мінск : Універсітэцкае, 1998. – 301 с.
14. Proverbia et dicta. Шасцімоўны слоўнік прыказак, прымавак і крылатых слоў / пад рэд. Н. А. Ганчаровай. – Мінск : Універсітэцкае, 1993. – 255 с.

Садоўская А. С. (Гродна)

МЕНТАЛІТЭТ НАРОДА Ў ФРАЗЕАЛОГІІ

Бясспрэчным і агульнапрынятым з’яўляецца той факт, што мова не толькі сродак чалавечых зносін, але і самы галоўны інструмент стварэння, захавання і засваення навуковых і культурных ведаў. У гэтым складаным працэсе доля ўдзелу розных узроўняў і сістэм мовы неаднолькавая. Кожная моўная адзінка па-свойму ўвабірае ў сябе рысы сваіх носьбітаў і адлюстроўвае іх адметныя асаблівасці. “Нацыянальна-культурная семантыка прысутнічае на ўсіх узроўнях мовы: і ў марфалогіі, і ў сінтаксісе, не выключаючы і фанетыкі. Але найбольш ярка яна праяўляецца ў тых адзінках, якія непасрэдна і проста адлюстроўваюць пазамоўную рэчаіснасць, называючы прадметы і з’явы акаляючага нас свету. Да ліку будаўнічых адзінак мовы належаць словы, фразеалагізмы і моўныя афарызмы (прыказкі, прымаўкі, крылатыя выразы)” [5, с.4].

Кожная мова свету з’яўляецца ў першую чаргу захавальніцай калектыўнага вопыту чалавецтва. Важнае значэнне ў перадачы калектыўнай і індывідуальна-аўтарскай мудрасці з пакалення ў пакаленне маюць фразеалагізмы. Выконваючы кумулятыўную функцыю, фразеалагізмы захоўваюць і перадаюць як пазамоўны калектыўны вопыт, так і адлюстроўваюць асаблівасці гісторыі, культуры, лад жыцця народа-носьбіта, асаблівасці прыроды і геаграфіі, эканомікі і палітыкі.

Нацыянальна-культурнае ў фразеалогіі – гэта прадукт гісторыі, які ўключае ў сябе і мінулае культуры, і сучаснае. Чым багацейшая гісторыя народа, тым ярчэйшымі і больш змястоўнымі з’яўляюцца і адзінкі мовы. Увогуле ідыёма – гэта “святая святых нацыянальнай мовы, у якой непаўторным чынам маніфестуецца дух і своеасаблівасць нацыі” [1, с.7].

Адметная, спецыфічная, непаўторная інфармацыя кожнага народа акумулюецца пераважна ў намінацыўных адзінках мовы, семантыка якіх прама і непасрэдна адлюстроўвае прадметы, з’явы, якасці, працэсы пазамоўнай рэчаіснасці. Такімі спецыфічнымі моўнымі адзінкамі найперш выступаюць фразеалагізмы. Вельмі каштоўным нацыянальным матэрыялам з’яўляюцца так званыя “безэквівалентныя” фразеалагічныя

адзінкі, у якіх адлюстраваны ўнікальныя ў адносінах да нейкіх іншых этнічных ці нацыянальных культур з’явы і заканамернасці жыцця, таму такія адзінкі не маюць адпаведнікаў і эквівалентаў ў якой-небудзь іншай мове. Такія фразеалагізмы з’яўляюцца “залацінкамі народнай мудрасці”, яны ўпрыгожваюць мову і перадаюцца з пакалення ў пакаленне як самая вялікая каштоўнасць.

Сярод фразеалагізмаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы адметнымі нацыянальнымі асаблівасцямі валодаюць шматлікія адзінкі. Выраз *як на дзяды* (наесціся, пад’есці), што мае значэнне ‘выдатна, уволью’, як люстэрка адлюстроўвае ў сабе кавалачак нацыянальнай традыцыі беларускага народа ў адносінах да сваіх продкаў. “Дзяды – гэта гуманны памінальны абрад, якім беларускі народ спрадвеку ўшаноўваў памяць памёрлых продкаў. Адбываліся яны ў асноўным у суботу, напярэдадні Змітравага дня. Дзяды – своеасаблівы абрад, некалі ён падмацоўваўся вераю, нібыты душа нябожчыка сыходзіць у гэты дзень на зямлю. Вось чаму да сустрэчы Дзядоў старанна рыхтаваліся: мужчыны прыбіралі панадворак, жанчыны завіхаліся ў хаце, як перад прыняццем дарагіх гасцей. Праціралі і завешвалі новымі ручнікамi абразы. Рабілася гэта дзеля таго, каб паказаць продкам, наколькі дбала падтрымліваецца нашчадкамі парадак у гаспадарцы. На могілкі ішлі ўсёй сям’ёй. Успаміналі памёрлых сваякоў, маліліся, амаль над кожнай магілкай галасілі жанчыны, прыпаўшы тварам да насыпу, звяртаючыся да нябожчыка як да жывога. Калі вярталіся дадому, то пачыналі памінальную вячэру. Стол на Дзяды ахопліваў ледзь не ўсю нацыянальную кухню. Разам з абавязковымі рытуальнымі стравамі гатавалі ласункі, якія былі асабліва любімыя ў памёрлых сваякоў. Пачыналі вячэру часцей за ўсё тады, калі надыходзіў час запальваць агонь. Апраanalіся па-святочнаму, засцілалі стол белым абрусам. Гаспадар хаты ці старэйшы ў сям’і, запаліўшы свечку, прымацоўваў яе каля абразоў ці ставіў на стол і чытаў малітву. У народзе падтрымліваецца вера, што душа продкаў нябачна прысутнічае ў хаце, для іх проста на стол, на акно ў асобную пасудзіну ў самым пачатку адліваецца гарэлка і адкладаецца ад кожнай стравы”.

Для інтуітыўнага ўспрыняцця фразеалагізма як нацыянальна спецыфічнага найбольш значнымі момантамі з’яўляюцца асаблівасці яго фармальнай структуры. У якасці такіх асаблівасцей могуць выступаць фактары ўскладнення формы (рыфмаванне, гукавое падабенства і г.д.) Адзнакай рыфмаванасці валодаюць сінанімічныя фразеалагізмы са спецыфічнымі беларускімі кампанентамі *ні а ні бэ, ні бэ ні мэ ні кукарэку, ні бэ ні мя, ні цэ ні бэ* са значэннем ‘зусім нічога’ (не ведаць, не разумець). На аснове агульнанароднага выразу *ні бэ ні мэ ні кукарэку* як

версіфікацыйныя варыянты ўзніклі фразеалагічныя адзінкі *ні а ні бэ, ні бэ ні мя, ні цэ ні бэ*.

У аснове рыфмаванага фразеалагізма *гады ў рады* ‘занадта рэдка, з вялікімі, працяглымі прамежкамі’, магчыма, “ляжыць нерэальны вобраз гадоў, выстраеных у рады. Абумоўлены рыфмай кампанент *рады* першапачаткова мог асацыіравацца з *радзей, чым трэба, чым хацелася б*” [4, с. 47].

Своеасаблівымі фрагментамі, якія адлюстроўваюць розныя бакі жыцця беларускага народа, выступаюць і такія фразеалагічныя адзінкі: *абяцанка-цацанка* ‘ненадзейнае ці нездзяйсняльнае абяцанне’; *не цяпер дык у чацвер* ‘калі-небудзь у бліжэйшым будучым і абавязкова (будзе што-н.)’; *ні семя ні емя* ‘зусім нічога няма есці’; *як завязаць* ‘поўнасьцю, як толькі можна’; *ні млён ні таўкач* ‘ні на што не здатны, няўмелы’; *на ростанях* ‘у стане сумненняў, хістанняў, у нерашучасці перад выбарам чаго-н. (быць, застацца і пад.)’; *збор-каляда* ‘група людзей ці прадметаў, неаднародных па якіх-н. прыметах, якасцях’.

Побач з фразеалагізмамі, якія з’яўляюцца найбольш значнымі для пэўнага народа, бо ўтрымліваюць інфармацыю нацыянальнага характару, існуюць і такія, што маюць у сабе элементы, каштоўныя для чалавецтва ў цэлым, належаць да сусветнай культуры або ўласцівы некалькім народам.

Агульны для ўсходніх славян выраз *хлеб-соль* уяўляецца як традыцыйны сімвал гасціннасці і ветлівасці славян, сімвал працы, дастатку, багацця, матэрыяльнага дабрабыту. “Узнікненне фразеалагізма звязана з даўнім звычаем, вядомым з часоў Кіеўскай Русі: сустракаючы жаданага госця, яму падносілі як знак павагі бохан хлеба і соль” [3, с.144]. Гэты старажытны славянскі звычай захаваўся да нашых дзён і знайшоў сваё яркае ўвасабленне ў фразеалагічнай адзінцы: *Паважна старыя вітаюць наркома, падносяць хлеб-соль, каравай і мёд* (Я. Купала. Нашаму дэпутату).

Сімвалам добразычлівасці, гасціннасці, спагады, цеплыні рускага і беларускага народаў выступае таксама фразеалагізм *печкі-лаўкі* ‘хто-н. мае добры прытулак дзе-н.’. “Узнікненне фразеалагізма звязана з даўнейшым сялянскім бытам. Вялікая цагляная печ і шырокія лаўкі каля сцен – асноўныя “стрыжні” сялянскай хаты. Яны ж і сімвал гасціннасці: добрага чалавека і пакормяць усім, што ёсць у печы, і, калі ён замёрз ці вымак, пакладуць спаць на печы” [4, с.86].

Агульны для беларускай і рускай моў фразеалагізм *брат-сястрыца* са значэннем ‘трохколерная расліна сямейства фіялкавых’ ахутаны казкамі і легендамі, адна з якіх вядомая ў нас, -- пра няшчаснае каханне юнака і дзяўчыны, якія аказаліся братам і сястрой. Даведаўшыся

пра гэта, яны наладжылі на сябе рукі і былі пахаваны ў адной магіле. На гэтай магіле вырасла травіца, якую людзі назвалі “брат-сястрыца”. Дарэчы, сярод беларусаў бытуе і яшчэ адзін сінанімічны гэтаму фразеалагізму выраз *іван-ды-мар’я*. “Абодва гэтыя выразы ўзніклі на аснове аднаго і таго ж фальклорнага сюжэта. *Іван-ды-мар’я* і *брат-сястрыца* ўтвораны па падобнай структурнай схеме, толькі ў першым выпадку былі выкарыстаны ўласныя імёны, а ў другім – агульныя назоўнікі. Імёны *Іван* і *Мар’я* вельмі пашыраныя ў беларусаў, у прыватнасці, у народных творах і таму маюць некаторае адценне абагульненасці, абстрактнасці” [6, с. 76].

На аснове цікавай легенды склаўся вядомы ў некаторых славянскіх народаў фразеалагізм *на шчыце*. Ён адлюстроўвае незвычайную старонку гісторыі спартанцаў. Адна са спартанскіх жанчын, выпраўляючы сына на вайну, падала яму шчыт і сказала: “*З ім ці на ім*”, г.зн. вярніся пераможцам ці мёртвым. Забітага выносілі з поля бою на шчыце.

Такім чынам, фразеалагізмы з’яўляюцца носьбітамі багатага патэнцыялу культурна-цэнаснай інфармацыі, закладзенай у іх семантычнай структуры. Мова замацоўвае ў сваім складзе менавіта тыя фразеалагізмы, якія асацыіруюцца з культурна-нацыянальнымі эталонамі, стэрэатыпамі, канцэптамі і ў маўленні ўзнаўляюць характэрны для той ці іншай лінгвакультурнай супольнасці менталітэт. Таму “сістэма вобразаў, замацаваных у фразеалагізмах, звязана з матэрыяльнай, сацыяльнай культурай дадзенага моўнага калектыву і можа служыць паказчыкам яго культурна-нацыянальнага вопыту і традыцый” [2, с.29].

Літаратура

1. Бабкин А.М. Идиоматия (фразеология) в языке и словаре // Современная русская лексикография . – М., 1977.
2. Данич О.В. Менталитет белорусов и русских (отражение в мифологии, фольклоре, фразеологии). – Витебск: Издательство УО «ВГУ им. П.М.Машерова», 2004. – 84 с.
3. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. – Мінск: Нар. асвета, 1981. – 160 с.
4. Лепешаў І.Я. Этымалагічны слоўнік фразеалагізмаў. У 2-х частках. Ч.2. – Мінск: Нар. асвета, 1993. – 200 с.
5. Фелицина В.Н., Мокиенко В.М. Русская фразеология. Лингвострановедческий словарь. – М.: Русский язык, 1990 .
6. Якшук Л.М. 3 этымалагічных нататак па фразеалогіі // Славянская фразеология в ареальном, историческом и этнокультурном аспектах:

Смирнова Ю. А. (Минск)

СЕМАНТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ИМЕНИ СОБСТВЕННОГО В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Проблемы имени собственного активно обсуждаются в последние десятилетия. Оно изучается в логическом, семиотическом, семасиологическом, социолингвистическом, лексикографическом и др. аспектах (В.Д.Бондалетов, Л.А.Введенская, Н.В.Подольская, А.В.Суперанская, О.И.Фонякова и др.). И сегодня можно констатировать, что актуальность ономастических исследований не ослабевает, так как каждое новое поколение лингвистов, философов и логиков вносит в них свой вклад. Выделение специальных ономастических проблем из общего круга лингвистических оправдано особым положением имен собственных в языке, которые обладают значительным своеобразием по сравнению с именами нарицательными.

Как известно, в лингвистической науке бытуют самые разнообразные, нередко прямо противоположные точки зрения на имя собственное и его отличительные черты. Отсутствие единого мнения среди языковедов в понимании содержательной сущности имени собственного свидетельствует о сложном и противоречивом характере этой группы лексики. Среди различных мнений по этой проблеме можно выделить два направления. Ряд лингвистов (Э.Брендалль, А.Гардинер, Б.Рассел, Д.К.Зеленин, А.А.Уфимцева, Н.Д.Арутюнова, Ю.С.Маслов) полагают, что в отличие от имен нарицательных, способных не только называть предмет, но и иметь денотативное значение, имена собственные, или, как их называли еще стоики, индивидуальные имена, выполняют только функцию репрезентации единичного и денотативного значения не имеют. Другая группа ученых считает, что имена собственные обладают лексическим значением, а например, О.Есперсен полагает, что значение имен собственных является даже более содержательным, чем значение имен нарицательных. Однако представители этого направления не отличаются единством взглядов. Одни исследователи оценивают содержательную сущность собственных имен лишь с точки зрения языковой системы (М.Бреаль), другие обращают внимание на их функционирование в речи (О.Есперсен), третьи рассматривают значение имен собственных и в плане языка, и в плане речи (Л.М.Щетинин, В.А.Никонов, Н.Г.Комлев). Такая позиция представляется нам наиболее убедительной, так как она учитывает, с одной стороны, диалектическую взаимосвязь общего и отдельного,